

Terminologija: pravo

Uvodna napomena:

Ovaj se terminološki leksikon zasniva na istim principima i sastavljen je s istom svrhom kao i leksikoni objavljeni u prethodnim brojevima časopisa *Latina et Graeca*. To znači da smo i u njemu željeli dati osnovnu informaciju o antičkim pravnim terminima, i to uglavnom onima koji su se, na ovaj ili onaj način, zadržali u upotrebi ili tradiciji, a nismo težili tome da sastavimo iscrpan rječnik izraza koji su se upotrebljavali u grčkim ili rimskim pravnim postupcima.

Svaka natuknica započinje lemom u kojoj je grčka ili latinska riječ prilagođena našem fonološkom i morfološkom sistemu, osim onih lema koje se sastoje od dviju ili više riječi: u tom slučaju sintagma je ostala u originalu. U originalu su sasvim rijetko ostale i neke pojedinačne riječi kao leme, ako bi ih transformacija učinila sasvim neprepoznatljivom (npr. kod *oikos*) ili ako su gotovo postale dijelom hrvatskog leksika (npr. *ius*). Zatim slijedi u zagradi riječ u izvornoj grafiji, pa njezino opće značenje, da bi napokon veći dio natuknice bio posvećen pravnoj definiciji ili upotrebi tog izraza. Neki termini koji su ovdje ostali neobrađeni bit će uvršteni u leksikone pojmova iz javnog, političkog i privatnog života antike.

Za razliku od većine dosadašnjih terminoloških leksikona u kojima su u istoj natuknici spomenuti i grčki i latinski izraz, u ovom su leksikonu — budući da je riječ o dvama različitim pravnim sistemima u kojima nema odviše potpunih sinonima —, osim u sasvim malobrojnim slučajevima, obrađeni latinski i grčki termini svaki za sebe. Ipak, kada se to činilo prikladnim, u natuknici je naveden i adekvatan naziv na drugom jeziku i čitalac je na nj upućen, kao i u drugim slučajevima, *kurzivom*.

Uz mnoge priručnike u izradi ovog leksikona posebno je bio koristan *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb 1989, prof.dr. Ante Romca iz kojega su nerijetko preuzimane i čitave formulacije, a uvijek je bio neprijeporan izvor informacija. Grčki dio termina odabran je prema *dtvLexikon der Antike, Philosophie, Literatur, Wissenschaft*, DTV, München 1970. Dakako, rimski pravni termini dani su u izboru (već i zbog toga što se njihova objašnjenja nalaze u Romčevu *Rječniku*), a kako je grčka terminologija manje poznata, uvrstili smo je u leksikon u nešto većem broju. Kao i uvijek, svjesni smo subjektivnih i objektivnih ograničenja ovakva leksikona.

Autor svih natuknica je **Dubravko Škiljan**.

A

ABDIKACIJA (*abdicatio*), odricanje, višeznačni pravni termin kojim se označavalo u najstarije doba svojevoljno napuštanje gensa, a zatim napuštanje javne funkcije, dok je *a. liberorum* bilo istjerivanje djece iz kuće (v. i *apokeriksa*).

ABOLICIJA (*abolitio*), ukidanje, pomilovanje, odustajanje od optužbe, u carsko vrijeme carev akt pomilovanja.

ADIKEMA (*ἀδικημα*), nepravda, krivično djelo, termin koji u antičkom pravu odgovara latinskom terminu *crimen* i koji je mogao imati najrazličitije oblike;

među najteže a. pripadalo je ubojstvo (*φόνος*), a ovamo su se ubrajale i tjelesne (*αἰκελα*) i verbalne povrede (*κακηγορία*).

ADLEKCIJA (*adlectio*), uvrštavanje, primanje pojedinca u neki kolektiv sa svim pravima koja iz toga proistječu, npr. u neko udruženje, u građanstvo municipija, ili, kasnije, carevo dodjeljivanje naziva i prava bivših magistrata.

ADOPCIJA (*εἰσπολισις*, *adoptio*), posinjavanje, pravni institut uobičajen u antici, prelaženje osobe iz jedne porodice u drugu prihvaćanjem nove očinske vlasti;

u Rimu je a. imala oblik ili *mancipacije* ili se javljala kao *in iure cessio*, a posebno je njezina forma *adrogacija*. V. i *ispojeza*.

ADROGACIJA (adrogatic), posinjenje odraslog muškarca koji je bio punopravna osoba, postupak kojim je posinjena (kao i njegova porodica) gubio lična prava.

ADULTERIJ (adulterium), preljub, prema rimskom pravu veoma težak delikt ako ga je učinila žena (kaznjavao se progonstvom, pa čak i smrtnom kaznom), a ako ga je izvršio muž, smatrao se lakim prekršajem.

ADVOKAT (advocatus), onaj koji je pozvan u pomoć, prizvanik, odvjetnik, čovjek koji savjetima pomaže stranci na sudu; u starije vrijeme nije govorio na sudu, a kasnije je preuzeo funkciju koju odvjetnici danas imaju i svoje je usluge naplaćivao.

AGNACIJA (agnatio), srodstvo po muškoj lozi, srodstvo među osobama koje imaju (ili su imale) istog oca porodice (v. *pater familias*), izuzetno važan institut rimskog prava kad je riječ o nasljeđivanju i skrbništvu.

AKCIJA (actio), djelovanje, obavljanje, sudjelovanje u parnici, u rimskom sudskom postupku tužba kojom pojedinac pokreće taj postupak, a kasnije i oznaka za svako djelovanje stranaka i magistrata na sudu. A. su se u rimskom pravu dijelile prema mnogim kriterijima: a. *in rem* odnosila se na zaštitu stvarnih prava, a a. *in personam* bila je tužba za zaštitu prava iz obveznih odnosa; a. *stricti iuris* tužba je kod koje se sudac morao držati strogo eksplicitnog sadržaja ugovora, za razliku od a. *bonae fidei* pri kojoj je uzimao u obzir načela poštenja i povjerenja, pa je imao veću slobodu u odlučivanju; *actiones rei persecutoriae* imale su za predmet spora određenu stvar ili štetu, a a. *poenales* naplatu kazne, dok su a. *mixtae* u sebi sadržavale i jedne i druge zahtjeve; a. *perpetuae* podnosile su se bez vremenskog ograničenja, koje je postojalo kod a. *tempora-*

les; a. *honorariae* podizali su po funkciji pretori, a a. *populares* mogao je pokrenuti bilo koji građanin. Prema predmetu spora ili prema njegovu karakteru pojedine su a. dobivale svoje posebne nazive.

ALIENI IURIS v. SUI IURIS

ANADIKIJA (ἀναδικία), ponovno sudeenje, obnova procesa, koja je u atičkom pravu bila dopuštena jedino u slučaju lažnog svjedočenja, *pseudomartirije*.

ANAKRIZA (ἀνάκρισις), ispitivanje, prethodna istraga u atenskom sudskom postupku u kojoj sudski činovnik, na osnovi izjava sudionika u parnici, odlučuje pred kojim će se organom voditi rasprava. Odgovara, dakle, rimskom postupku *in iure*.

ANHISTIJA (ἀγχιστεία), bliže srodstvo, u Grčkoj nasljedno pravo koje, ako nema rođenog ili adoptiranog sina niti je više živ oporučiteljev otac, ostvaruju bliži rodaci, najprije braća pa sestre, a zatim i ostali prema zakonski utvrđenom redosljedu.

ANTOMOZIJA (ἀντωμοσία), zakletva pred sudom, izjava stranaka dana pod zakletvom u toku *anakrize* o bitnim elementima spora.

APAGOGA (ἀπαγωγή), odvođenje, neposredno privođenje sudu prekršioca uhvaćena na djelu, što je u atenskom sudskom postupku, u kojem se dan rasprave nekoliko dana unaprijed najavljivao (v. *enklema*), predstavljalo izuzeće.

APELACIJA (appellatio), nagovor, priziv, žalba, u rimskom pravu najprije je postojala samo u krivičnom postupku, kao *provokacija*, a kasnije — u Justinijanovo vrijeme — dopuštena je i kod svih građanskih presuda i odgađala je njihovu pravomoćnost.

APOGRAFA (ἀπογραφή), prijava, u atičkom pravu tužba koja se podnosi nadležnom organu radi sprečavanja nezakonitog upravljanja u prvom redu državnim, a zatim i privatnim, dobrima.

APOKERIKSA (ἀποκέρυξις), javno razbaštinjenje, odricanje od djeteta, prema

atičkom pravu moguće tek nakon adekvatnog sudskog postupka.

APSOLOCIJA (*absolutio*), oslobođanje, razrješenje, odluka suda u Rimu kojom se tuženi oslobađa od optužbe.

APUD IUDICEM, doslovno: pred sućem, drugi dio rimskog civilnog postupka koji se — za razliku od dijela *in iure* — odvija pred određenim sućem.

AROGACIJA v. **ADROGACIJA**

ASEBIJA (*ἀσεβεια*), bezvjerstvo, bezbožnost, prema grčkim pravnim normama krivični delikt vrijeđanja božanstava djelom (npr. uništavanjem njihovih kipova) ili riječju (npr. — kao u Sokratovu slučaju — učenjem).

ATELIJA (*ἀτιμία*), oslobođenje od nekih ili svih građanskih dužnosti koje se u grčkim gradovima odobravalo prema zakonu pojedinim funkcionarima ili kao posebna povlastica pojedincima.

ATIMIJA (*ἀτιμία*), nečasnost, kazna gubitka časti; u grčkom pravu u starije doba kazna za najteže zločine kojom se dopuštalo da osuđenog bilo tko nekažnjeno ubije budući da su mu bila oduzeta sva prava; kasnije samo djelomičan ili potpun gubitak građanskih prava.

AUCTORITAS v. **AUTORITET**

AUTORITET (*autoritas*), savjet, preporuka, odluka, kao rimski pravni termin odobrenje koje na osnovi svojeg nadređenog položaja u pojedinim slučajevima daju pojedinci ili organi. Tako je Senat odobravao na osnovi *a. patrum* zakone izglasane u narodnoj skupštini, kod *adrogacije* se tražio pristanak skupštine (*a. populi*), a u carsko vrijeme vladar je davao svoje odobrenje (*a. principis*) na odluke Senata. U privatnom pravu važno je bilo odobrenje oca porodice (*a. patris*, v. i *pater familias*), te skrbnika (*a. tutoris*).

AZIL(IJA) (*ἀσυλία*), nepovredivost, zaštita od zlostavljanja; nepovredivost ličnosti i imetka koju su u klasično i heleničko doba dodjeljivali grčki gradovi kao kolektivnu ili individualnu povlasticu strancima i stranim gradovima. U užem smislu a. su, kao privremenu ili

trajnu zaštitu pojedinaca, pružali hramovi i ostala svetišta, a nasilna povreda takva a. smatrala se *asebijom*.

B

BENEFICIJ (*beneficium*), dobročinstvo, povlastica, povlašten pravni položaj dodijeljen pojedincu ili kolektivu na osnovi senatske ili carske odluke; predstavlja izuzetak u odnosu prema općem pravilu.

BONA FIDES, dobra vjera, poštenje, načelo rimskog prava prema kojem se pretpostavlja da stranke međusobno ulaze u odnose koji se zasnivaju na povjerenju, poštenju i općeprihvaćenim etičkim normama koje nisu strogo zakonski kodificirane. U sličnom se smislu upotrebljava i izraz *boni mores*, dobri običaji.

C

CAPITIS DEMINUTIO, gubitak prava, u Rimu gubitak nekog od *statusa* rimskog građanina na osnovi odluke ovlaštenog organa; ako je pojedinac izgubio sva tri osnovna statusa (pravo na ličnu slobodu, građansko pravo i pravo na obitelj), bila je to *c.d. maxima* koja ga je pretvarala u objekt a ne subjekt prava i stavljala ga u status roba; gubitak građanskog prava zvao se *c.d. media*, a gubitak jedino prava na obitelj *c.d. minima*.

CESSIJA (*cessio*), ustupanje, prijenos, ugovor kojim vjerovnik prenosi svoja potraživanja na neku drugu osobu, postupak koji je svoju konačnu pravnu formu dobio u postklasičnom razdoblju rimskog prava. V. i *in iure cessio*.

D

DAMNATIO MEMORIAE, kazna brisanja iz sjećanja, uništenje uspomena na čovjeka koji je zbog najtežih krivičnih djela osuđen na smrt.

DELIKTI (*delictum*), prijestup, prekršaj, djelo kažnjivo prema građanskom postupku (za razliku od *krimena* koji se kažnjava u krivičnom procesu) i za koje je kazna novčana. U rimskom su pravu

najuobičajeniji d. krađa (*furtum*), osobna povreda (*iniuria*), razbojstvo (*rapi-na*), oštećenje tuđe stvari (*damnum iniuria datum*), prevara (*dolus*), prijetnja zastrašivanjem (*metus*) i oštećenje vjerovnika od strane dužnika (*alienatio in fraudem creditorum*).

DEPOZIT (*depositum*), ono što je ostavljeno, ostava, povjerena imovina, u rimskom pravu jedan od oblika *kontrakta* prema kojem jedna stranka predaje drugoj neku pokretnu stvar na privremeno čuvanje, zasniva se na principu *bonae fidei*.

DESPOTIJA (*δεσποτεία*), vlast, vlasništvo, uz *kratezu* i *kiriju*, kao pravo izdavanja zapovijedi robovima jedan od elemenata privatnog vlasništva u Grčkoj.

DIJADIKAZIJA (*διαδικασία*), međusobna parnica, poseban oblik parnice (v. *dika*) u atičkom pravu u kojoj su stranke u početku u ravnopravnom položaju sporeći se oko nekog predmeta.

DIJALIZA (*διάλυσις*), razrješenje, pominjenje, u atičkom pravu mirovni postupak koji obavezno prethodi građanskoj parnici, koja stvarno započinje tek ako d. ne uspije.

DIJAMARTIRIJA (*διαμαρτυρία*), pozivanje svjedoka, u atičkom pravu tradicionalni postupak kojim se optuženi u toku *anakrizze* poziva na neporočne svjedoke koji bi mogli potvrditi njegovu nevinost.

DIJATEKA v. TESTAMENT

DIKA (*δίκη*), pravo, pravednost, kao pravni termin: parnica i tužba, može imati čitav niz različitih oblika koji se u osnovi ne razlikuju od onih u rimskom pravnom sistemu (v. *akcija*).

DOMINIJ (*dominium*), vlasništvo, pravo vlasništva, u Rimu je kao privatno vlasništvo obuhvaćalo pravo vlasnika da predmet upotrebljava (*uti*), da od njega ima koristi (*frui*), da njime raspolaže po vlastitoj volji (*abuti*), pa i da ga uništi (*plena in re potestas*). V. i *kirija*.

DONACIJA (*donatio*), darovanje, pravni postupak poklanjanja imovine bez

pravne obaveze za obdarenika koji je u rimskom pravu bio detaljno razrađen.

E

EDIKT (*edictum*), ono što je izrečeno, proglas, propis, odredbe i pravila koje su rimski magistrati obznanjivali (najprije usmeno, a kasnije i pismeno) kako bi građani saznali kojih će se normi u svojem djelovanju ti magistrati držati. E. su izdavali oni magistrati koji su na to imali pravo (*ius edicendi*) — konzuli, pretori, diktatori, edili, kvestori, cenzori, pučki tribuni, a pretorski su e. bili važni za oblikovanje rimske pravne norme. U vrijeme Hadrijana pravnik Julijan Salvije sastavio je *Edictum perpetuum* (tj. trajni e.) kojim su raniji pretorski e. kodificirani.

EFEZA (*ἔφεσις*), žalba, u atičkom pravu priziv ili parnica u kojoj postoji i pravo žalbe.

EISANGELIJA v. ISANGELIJA

EISPOJEZA v. ISPOJEZA

EKDOZA (*ἔκδοσις*), izdavanje, udaja, grčki pravni termin za ugovor kojim pravni zastupnik djevojke (najčešće otac) predaje tu djevojku njezinu budućem mužu u vlast.

EKSAGOGA (*ἐξαγωγή*), izlazak, izvođenje, dokazni postupak, posebno u građanskim parnicama u Grčkoj.

EKSCEPCIJA (*exceptio*), izuzetak, prigovor tuženoga u rimskom pravnom postupku kojim se zahtijeva odbijanje optužbe navođenjem dodatnih okolnosti a ne pobijanjem činjenica koje je tužitelj iznio.

EMANCIPACIJA (*emancipatio*), otpuštanje iz očinske vlasti, u rimskom pravu formalni postupak dobrovoljnog otpuštanja djeteta iz očinske vlasti, čime je sin postajao osoba *sui iuris*, tj. s vlašću nad samim sobom. Na osnovi odredbe Zakonika dvanaest ploča prema kojoj je sin slobodan ako ga otac triput proda, formalna e. obavljala se u obliku trostruke prodaje i trostruke *manumisije* fiktivnog kupca.

EMBATEUZA (ἐμβάτευσις), stupanje u nešto, grčki pravni termin za ulaženje u posjed, početak posjedovanja stvari.

EMFITEUZA (ἐμφύτευσις, emphyteusis), usađivanje, uvođenje, dugoročni nasljedni zakup imanja u carsko doba, s pravom potpunog korištenja.

EMPTIO VENDITIO, kupnja i prodaja, kupoprodaja, u rimskom pravu vrsta *kontrakta* kojim se neka stvar prodaje za novac i koji se zasniva na principu *bonae fidei*.

ENGIJEZA (ἐγγύησις), uručivanje zalogu, jamstvo, u Grčkoj središnji element *ekdoze*, ugovora o braku; e. predviđa da se zajednički život mladenaca tek nakon nekog "probnog" vremena pretvara u punopravan brak; zato e. predstavlja određenu vrstu zaruka u modernom smislu te riječi.

ENKLEMA (ἐγκλημα), tužba, optužnica, dokument koji je, prema atičkom pravu, sastavljao prije rasprave nadležni magistrat i koji je sadržavao temeljne pretpostavke i cilj *dike*.

ENKTEZA (ἐγκτησις), pravo posjedovanja zemljišnog imanja koje je u Grčkoj mogao imati samo slobodan čovjek, dakle građanin polisa.

ENTEUKSA (ἐντευξις), sastanak, prijem, u ptolemejskom Egiptu audijencija kod kralja (ili njegova zastupnika) kojoj je svrha podnošenje neposredne molbe za zaštitu prava.

EPIDIKAZIJA (ἐπιδικασία), pozivanje na svjedoke, postupak kojim su u Grčkoj neizravni nasljednici ostvarivali svoje pravo pred nadležnim organom.

EPOBELIJA (ἐπωβελία), globa, iznos koji je, prema atičkom pravu, tužitelj morao platiti tuženome u građanskom postupku ako njegova tužba nije dobila niti petinu glasova porotnika; iznosio je jednu šestinu (1 obol od svake drahme) tužbom tražene svote.

F

FAMILIJA (familia), porodica, u užem smislu agnatska (v. *agnacija*) porodica koja je pod vlašću istog oca porodice (v.

pater familias) i koja obuhvaća i supruge koje su u manusbraku (v. *matrimonij*); zatim: sve osobe koje su u krvnom srodstvu, bez obzira na to da li jesu ili nisu pod istom očinskom vlašću; u širem smislu: obitelj, sve osobe koje su podređene vlasti oca porodice, zajedno s robovima; napokon: sveukupna porodična imovina.

FIDEIKOMIS (fideicommissum, od fidei committere "povjeriti /nečijem/ poštenju"), neformalna molba kojom oporučitelj svojeg nasljednika obavezuje da izvrši neke njegove zahtjeve. Od Augustova doba nadalje f. dobiva i pravnu zaštitu, pa se sve više izjednačuje s *legatom*.

FIDUCIJA (fiducia), povjerenje, časna riječ kojom se, u najranije doba, bez stupanja u pravne odnose u Rimu osiguravalo ispunjenje nekih relacija (npr. vjerovnik bi f. obećao da će dužniku vratiti zalog kad ovaj vrati dug). Oblik *pakta* koji kasnije dobiva i mogućnost pravne zaštite ako f. ne bi bila poštovana.

FORMULA (formula), pravilo, propis, obrazac, pismeni dokument koji je sastavljao pravosudni magistrat i koji je sadržavao suštinu spora i uputu sucu na kojoj pravnoj osnovi da vodi parnicu (v. *enklema* za grčko pravo) u građanskom postupku. **Formularni postupak** razvio se iz starijeg najstrože formaliziranog pravnog postupka, a sastavljanjem f. rimski su pretori uvelike unaprijedili rimsko pravo. Kad je f. bila sastavljena, završavao je dio *in iure* i prelazilo se na dio parnice *apud iudicem*.

G

GAMOS (γάμος), brak, u Grčkoj se zasnivao na prelasku žene iz očinske vlasti (v. *kirija*) pod vlast muža, pa je jedini zakonski oblik bio onaj kojem je u temelju bila *ekdoza*. Za brak kod Rimljana v. *matrimonij*.

GRAFA (γραφή), ono što je zapisano, spis, posebno: pismena tužba u javnim parnicama u Grčkoj (za razliku od pri-

vatne *dike*), krivična tužba uopće, te napokon naziv za cijeli postupak u kojem se javlja takva tužba.

H

HERES SUUS, doslovno: svoj nasljednik, u najstarijem rimskom pravu nasljednici, oni koji, kad umre *pater familias*, postaju osobe *sui iuris*, dakle sinovi (i kćeri), te supruga koja je u manusbraku (v. *matrimonij*) s ostavite-ljem.

HIBRIS (ἕβρις), obijest, razuzdanost, označava u Grčkoj prekoračenje prava, osobito takvo kojim se povređuje drugi građanin ili njegova čast.

HIJEROSILIJA (ἱεροσυλία), svetogrđe, posebno prisvajanje ili pljačkanje hr-mova i svetišta, što se prema grčkom pravu kažnjavalo smrću.

HIPOTEKA (ὑποθήκη, *hypotheca*), ono što je dato na ruke, u rimskom pravu vrsta zaloga koji se ne predaje vjerovniku nego i dalje ostaje kod dužnika na raspolaganju i korištenju, s tim da ga on ne smije prodavati dok ne vrati dug. Kao oblik ugovora o zalogu javlja se nakon *fiducije* i *pignusa* i, usprkos grčkom nazivu, institut je rimskog prava.

HOMOLOGIJA (ὁμολογία), sloga, priznanje, kao pravni termin: pogodba, ugovor.

I

IN INTEGRUM RESTITUTIO v. RESTITUTIO IN INTEGRUM

IN IURE, doslovno: pred sudom, prvi dio građanskog postupka u Rimu koji se, za razliku od dijela *apud iudicem*, odvijao pred pravosudnim organom koji je zatim parnicu upućivao određenom sucu.

IN IURE CESSIO, ustupanje, prenošenje pred sudom, u rimskom pravu formalni način prenošenja vlasništva pred magistratom (dakle, na sudu), kod kojeg je osoba koja je primala vlasništvo prividno tvrdila da je stvar koju prima zapravo njena, a dotadašnji vlasnik to nije

nijekao. Kasnije je ovaj postupak zami-jenjen *tradicionem*.

INCEST (*incestum*), blud, posebno ro-doskrvnuće, koje je — kao spolni odnos između bližih rođaka — bilo u antičkom pravu težak delikt, a incestualni se brak smatrao nevažećim.

INJURIJA (*iniuria*), nepravda, uvreda, u rimskom građanskom pravu namjerna povreda tjelesnog integriteta ili časti druge osobe; u grčkom pravu ovom deliktu odgovara *hibris*.

INTERCESIJA (*intercessio*), prigovor, jamčenje, prema rimskom pravu preuzi-manje na sebe tuđe obaveze, osobito duga; u javnom pravu i. označava protiv-ljenje pučkog tribuna ili nekog višeg ma-gistrata odluci drugog magistrata kojim se sprečava provođenje te odluke.

INTERDIKT (*interdictum*), zabrana, odredba, u rimskom pravnom postupku privremeni nalog pretora na zahtjev jed-ne od stranaka u sporu: ako bi druga stranka prihvatila i., spor bi se smatrao završenim, a u suprotnom slučaju pokretala bi se redovita parnica. U teoriji i praksi postojalo je više različitih vrsta i. **INTESTAT** (*intestatus*), onaj koji nije sastavio oporuku; u rimskom pravu bila je razrađena teorija intestatnog nasljedi-vanja, a ako i. nije imao zakonskih nasljednika, nasljedstvo bi pripadalo drža-vi.

ISANGELIJA (εἰσαγγελία), prijava, krivična prijava u Grčkoj u slučaju nanoše-nja štete državnim interesima ili u sluča-ju zloupotrebe državnog položaja; pod-nosila se skupštini koja je na osnovi i. mogla podići tužbu protiv prekršioca.

ISPOJEZA (εἰσποίησις), usvojenje, je-dan od načina obnavljanja *oikosa* u Grč-koj, oblicima i funkcijom sličan rimskoj *adopciji*.

IUS, pravo, skup normi koje sačinjavaju pravni poredak, ali i dio pravnog sustava ili pojedinačno pravo. Tako se i. **civile**, dio pravnog sistema koji se, kao građan-sko pravo, odnosi samo na Rimljane (zove se i *l. Quiritium*), razlikuje od i. **gentium**, dijela sustava koji je vrijedio

za strance. Djelovanjem pretora kroz *edikte* nastajalo je i. **honorarium**, koje je unosilo promjene u drevno civilno pravo. I. **commune** obuhvaćalo je propise koji vrijede za sve građane, a i. **singulare** prava određenih skupina ljudi. Dio prava koji se bavi odnosima među pojedincima zvao se i. **privatum**, za razliku od i. **publicum**, koje je reguliralo pitanja važna za rimsku državu. Od pojedinačnih prava svaki je slobodni rimski građanin raspolagao ovima: i. **honorum**, pravo da se natječe za izbor za magistrata, i. **suffragii**, pravo glasa u narodnim skupštinama, i. **connubii**, pravo sklapanja zakonitog braka, i. **commercii**, pravo sklapanja pravnih poslova, i i. **provocationis**, pravo priziva na narodnu skupštinu ako bi bio kažnjen u krivičnom postupku.

IZOTELIJA (ισοτέλεια), jednakost u pravima, izjednačavanje stranca (u principu onoga koji stalno stanuje u nekom polisu) u pravima i obavezama s građanima polisa: stranac tako postaje *ισοτέλης*. Sličnim su postupkom i odabrani meteci postajali u pravnom smislu jednaki građanima.

J

JUDICIJ (iudicium), sudbena istraga, parnica, presuda, odluka; vjerojatno najprije naziv za drugi dio građanskog postupka u rimskom pravu (*apud iudicem*), zatim oznaka za *formulu* u tom postupku, pa za sučevu presudu (*sententija*), te napokon i sinonim za *akciju* ili za suđenje u najširem smislu te riječi.

JURISDIKCIJA (iurisdictio), pravosuđe, ovlaštenja pravosudnog magistrata da rješava sporove iz domene građanskog prava; u Rimu su u početku j. imali kraljevi, zatim konzuli, a — od osnivanja preture — pretori.

JURISPRUDENCIJA (iuris prudentia), iskustvo o pravu, u najširem smislu znanje koje su imali pravni stručnjaci, dakle pravna znanost. Na osnovi j. pravnici su u Rimu davali svoje mišljenje u pojedinim slučajevima, a ta su njihova stajališta

jedan od bitnih elemenata konstituiranja rimskog pravnog sistema.

JUS v. IUS

JUSTICIJ (iustitium), obustava rada suda, u rimskoj državi prekid sudovanja i drugih pravnih poslova na osnovi odluke Senata, visokog magistrata ili cara, nastao zbog nekih izvanrednih prilika (npr. velikih prirodnih katastrofa ili dana žalosti).

K

KAKOZA (κάκωσις), zlostavljanje, kao pravni termin u Grčkoj osobito: zlostavljanje roditelja, supruge, kćeri baštinice ili maloljetnih pripadnika porodice, te uskraćivanje sredstava za uzdržavanje ili posljednje počasti, što se sve smatralo deliktom za tužbu u krivičnom postupku.

KALUMNIJA (calumnia), spletko, ogovaranje, u rimskom privatnom pravu zlonamjerno uznemiravanje protivnika u sporu, a u krivičnom pravu pokretanje postupka usprkos tome što pokretač zna da krivično djelo zapravo ne postoji, dakle zloupotreba postupka. Osuđeniku za k. utiskivao se na čelo sramotni žig i bio bi isključen iz svih oblika javnog života.

KAUZA (causa), uzrok, osnova, višeznačni pravni termin kojim se u Rimu označavala pravna situacija nekog slučaja, uzrok pretorova postupka u sporu, a zatim i sam sudski spor.

KIRIJA (κυριεία), vlast, gospodstvo, moć određivanja i odlučivanja koju je u grčkoj porodici imao njezin otac (*patria potestas*); kao pravo odlučivanja o privatnom vlasništvu (v. *dominij*), uz *kratezu* i *despotiju*, bitan njegov element.

KODICIL (codicillus), doslovno: panjić, u pluralu: pisača tablica, pisamce, u rimskom pravu dokument u kojem ostavitelj daje odredbe o raspolaganju nasljedstvom; kako nije imao valjanost *testamenta*, obično je sadržavao *fideikomis*. U carsko doba i k. postaje javna isprava.

KOEMPCIJA (coemptio), kupovina, vrsta rimskog braka koji se sklapao privid-

nom prodajom kćeri budućem mužu u formi *mancipacije*. V. i *matrimonij*.

KOERCICIJA (coërcitio), stezanje, disciplina, ovlaštenje magistrata u Rimu da s pomoću kazni (globom, zalogom, bacanjem u okove, šibanjem, pritvorom) prisile nekoga da izvrši njihovu naredbu.

KOGNACIJA (cognatio), rod po krvi, srodstvo koje se uspostavlja i po muškoj i po ženskoj lozi (za razliku od *agnacije*): u rimskom pravu igra ulogu u bračnom i porodičnom pravu jer uvodi izvjesne zapreke u sklapanje braka.

KOGNICIJA (cognitio), upoznavanje, spoznaja, utvrđivanje činjeničnog stanja radi donošenja odluke u rimskom građanskom postupku, u objema njegovim dijelovima, i *in iure* i *apud iudicem*.

KOMERCIJ (commercium), trgovina, u rimskom pravu *ius commercii*, pravo zaključivanja pravnih poslova (prvenstveno kupnje i prodaje, ali i svih drugih), pripada među temeljna prava (v. *ius*) kojima su u početku raspolagali samo rimski građani, a kasnije i Latini, pa i drugi stanovnici rimske države.

KOMODAT (commodatum), posudba, u rimskom pravu *kontrakt* kojim se nekome ustupa neka stvar na besplatnu upotrebu, a nakon nekog vremena vraća se svojem vlasniku. Zasniva se na principu *bonae fidei*.

KONDOMINIJ (condominium), zajednička vlast, suvlasništvo, i u rimskom pravu vlasništvo više osoba nad jednom nepodijeljenom stvari koje se određivalo u idealnim dijelovima.

KONFAREACIJA (confarreatio), prinosenje kolača od pira, neke vrste žitarice; najsvetiji oblik sklapanja braka (v. *matrimonij*) kod Rimljana, primjenjivao se u najstarije doba među patricijima, a obred se obavljao pred desetoricom svjedoka i svećenikom Jupitera kojem se prinosio kolač kao žrtva. K. je, pošto se izgubila potkraj republike, ponovo obnovljena u vrijeme carstva.

KONFESIJA (confessio), priznanje, izjava tuženog u građanskom postupku ko-

jom priznaje zahtjev tužitelja, čime sam postupak čini dalje nepotrebnim; u krivičnom postupku k. je jedan od dokaza o kojem sudac kod donošenja odluke vodi računa.

KONKUBINAT (concubinatus), suložništvo, trajna izvanbračna zajednica, nerijetka u Rimu, uspostavljena u tom obliku zbog razlika u staležu ili statusu muškarca i žene. Premda se k. smatrao nekom vrstom braka, nije imao pravnih posljedica, pa su djeca iz njega bila nezakonita.

KONSENZUS (consensus), sklad, suglasnost, sporazum ili pristanak u vezi s određenim pravnim aktom, vrlo značajan kod sklapanja ugovora (v. *kontrakt*); teorija k. bila je u rimskom pravu razrađena.

KONSTITUCIJA (constitutio), uredba, carev akt ili propis (c. *principis*) koji ima snagu zakona, a izdaje se u obliku *edikta*, dekreta (rješenja carskog suda), reškripta (careva odgovora na pitanja i molbe) ili mandata (upute činovnicima i administraciji uopće).

KONTRAKT (contractus), ugovor, i prema rimskom pravu obaveznopravni civilni odnos zbog čijeg se neizvršenja može podići tužba (po čemu se razlikuje od *pakta*).

KONTUBERNIJ (contubernium), doslovno: zajednički šator; zajedničko domaćinstvo, trajna zajednica roba i ropkinje koja je funkcionalno bila brak, ali bez pravnih posljedica.

KONUBIJ (connubium), ženidba; pravo na ženidbu (*ius connubii*, v. i *ius*), pravo na sklapanje zakonitog braka, jedno od temeljnih prava rimskih građana. V. i *matrimonij*.

KONZORCIJ (consortium), zadruga, zajednički imetak, u rimskom društvu u najstarije vrijeme porodična zajednica braće koja nakon smrti oca porodice zajednički upravljaju cijelom imovinom, dijeleći je samo u idealnim dijelovima.

KRATEZA (κράτησις), vlast, kao grčki pravni termin posebno: vlast nad stvari-

ma, uz *despotiju* i *kiriju* bitan element privatnog vlasništva.

KRIMEN (crimen), zločin, u rimskom pravu djelo kažnjivo prema krivičnom postupku (za razliku od građanskog *delikta*) za koje su se mogle izreći najteže kazne (pa i smrtna kazna ili kazna progonstva).

KURATOR (curator), onaj koji se za nešto brine, skrbnik, u Rimu punopravni muškarac koji se brine za interese osoba koje to nisu u stanju, jer su odsutne ili duševno ili tjelesno nesposobne.

L

LEGAT (legatum), zapis, dar zapisan u oporuci, u rimskom pravu ono što nasljednik prema oporuci mora iz nasljedstva predati nekoj trećoj osobi. U početku je l. morao biti zapisan u *testamentu*, a kasnije se mogao pojaviti i u *kodicilu*; pravna je teorija razlikovala više vrsta l.

LEGIS ACTIO, zakonsko djelovanje, zakonska tužba, najstariji oblik građanskog postupka u rimskom pravu, koji je bio obilježen formalizmom, tj. upotrebom strogo određenih usmenih formula i pokreta; dijelio se na dva dijela: *in iure* i *apud iudicem*. L.a. je imala nekoliko različitih formi koje su se primjenjivale u različitim pravnim slučajevima. **Legisakcioni postupak**, koji je svojim formalizmom otežavao rješavanje sporova neobuhvaćenih svojim osnovnim oblicima, nadopunjavali su pretori *formulae*, iz kojih se razvio formularni postupak: August je ovaj postupak proglasio obaveznim i tako praktički dokinuo l.a.

LEX, zakon, pravno pravilo koje ima opću važnost. U Rimu su zakone na prijedlog ovlaštenih magistrata ili pučkih tribuna donosile opće skupštine — komitije (*leges publicae*) ili skupštine plebejaca (*plebiscita*). Osim zakona izglasanih u skupštinama (*l. rogatae*) postojali su i zakoni koje je proglašavao visoki magistrat ili car (*l. datae*). Ako su zakoni propisivali da je njima zabranjena djelatnost ujedno i pravno ništavna, u rimskoj su se teoriji nazivali *l. perfectae*, za ra-

zliku od *l. imperfectae*, kojima se za zabranjenu djelatnost nije predviđala sankcija, i od *l. minus quam perfectae*, koji su sadržavali sankcije ali nisu proglašavali ništavnost djelatnosti. L. je sadržavao uvodni dio (*praescriptio*) s imenom i zvanjem predlagača i skupštine koja ga je izglasala, zakonski tekst (*rogatio*) i navođenje zakonske posljedice (*sanctio legis*). Adekvatan grčki termin je *nomos*.

LITIS CONTESTATIO, potvrđivanje parnice s pomoću svjedoka, završni akt prvog dijela rimskog legisakcionog (*v. legis actio*) postupka pred magistratom (*in iure*); njime se, pošto je imenovan sudac, objašnjavaju pretpostavke spora koji se daje sucu na donošenje presude; u formularnom postupku to je čin sporazumijevanja o sadržaju *formule*. L.c. se obavlja pred svjedocima, a nakon nje se više nije mogao pokrenuti spor o istoj stvari.

LOCATIO CONDUCTIO, davanje i uzimanje u najam, jedan od *kontrakata* rimskog prava koji se zasniva na *konsensu* i koji se sastoji od obaveze jedne stranke da drugoj za novac prepušta neku stvar (bilo pokretnu bilo nepokretnu), svoju radnu snagu ili da obavi za nju neki posao. U osnovi l.c. je princip *bonae fidei*.

M

MANCIPACIJA (mancipatio), predavanje u ruke, u Rimu svečan, formaliziran način prenošenja vlasništva pred pet svjedoka i uz poseban obred pri kojem je primalac udarao bakrenim novčićem o vagu. Pravidno je to bila kupoprodaja, a fiktivni karakter ovog civilnog pravnog postupka omogućavao je da se m. primijeni i kod oslobađanja od očinske vlasti (*emancipacija*), kod sklapanja braka (*koempcija*), kod davanja miraza i kod sastavljanja oporuke.

MANCIPIJ (mancipium), potpuno pravo vlasništva; kao pravni termin *in mancipio* je označavao stanje slobodne oso-

be koju je otac porodice *mancipacijom* prepustio drugom ocu porodice.

MANDAT (mandatum), nalog, narudžba, jedan od *kontrakata rimskog prava*, zasnovan na *konsenzusu* i načelu *bonae fidei*, kojim jedna stranka traži od druge da za nju besplatno (uz eventualnu naknadu troškova) obavi neke poslove.

MANUMISIJA (manumissio), otpuštanje iz vlasti, u rimskom pravu oslobađanje roba iz gospodareve vlasti kojim on postaje oslobođenik (libertin) i stječe privatna prava slobodnog čovjeka, ali uz ograničenja za sudjelovanje u javnom životu.

MATRIMONIJ (matrimonium), brak, u rimskom pravu trajna životna zajednica muškarca i žene. Za zakoniti brak bilo je potrebno posjedovanje prava na ženidbu (*ius connubii*, v. *ius*), te *konsenzus* objiju strana, a — ako su zaručnici pod očinskom vlašću (v. *patria potestas*) — i pristanak oca porodice. Brak je mogao biti *m. cum manu* (tzv. manusbrak), u kojem je supruga dolazila pod vlast svojeg muža, ili *m. sine manu*, kada je ostajala pod vlašću svojeg oca porodice. Manusbrak se sklapao *konfarenceacijom*, *kompcijom* ili *uzusom*, no u kasnijim razdobljima počeo je prevladavati *m. sine manu*.

MENIZA (μῆνις), prijava, prokazivanje, prema atičkom zakonu neformalna prijava sudu koju su mogle podnositi i osobe koje nisu bile atenski građani.

MISTOZA (μίσθωσις), najam, zakup, grčkim zakonima uređen pravni posao ustupanja stvari na korištenje uz naknadu; njime se *krateza* na određen rok prenosila na drugu osobu.

N

NOMOS (νόμος), običaj, zakon, pravna norma, u najstarije vrijeme u Grčkoj bez pisane kodifikacije, a kasnije kodificirana. Kao pravna norma općeg i trajnog značenja n. se razlikuje od *psefizme*, odluke o pojedinačnom slučaju. U grčkim je polisima n. u načelu trebalo da

iskazuje volju slobodnih građana, a njegovim formalnim oblikovanjem bavili su se pojedinci ili specijalne komisije **nomoteta** ili **nomografa**. Adekvatan latinski termin je *lex*.

O

OBLIGACIJA (obligatio), obaveza, pravni odnos među dvjema osobama unutar kojeg jedna može tražiti od druge da obavezno izvrši neku radnju. Za razliku od stvarnopravnih odnosa koji su obavezni za sve, o., prema rimskoj pravnoj teoriji, vrijedi samo za osobe koje ulaze u obligacijski odnos. O. mogu proistjecati iz *kontrakata* (o. *ex contractu*) i kao posljedica nekog *delikta* (o. *ex delicto*). Teorija obligacijskog prava bila je u Rimu veoma razvijena.

OIKOS (οἶκος), kuća, dom, porodica, obitelj i obiteljska zajednica, u grčkom polislu osnovni element političkog, ekonomskog i religioznog života, u kojem je vlast (*kirija*) nad imovinom i nad ljudima imao otac porodice. Pravno značenje termina o. bilo je slično latinskom nazivu *familija*.

P

PAKT (pactum), nagodba, dogovor, u rimskom pravu neformalni (za razliku od formalnog *kontrakta*) dogovor među strankama; zbog neformalnog karaktera njegovo neizvršavanje nije moglo, osim u pojedinim i kasnije uvedenim slučajevima, imati pravne posljedice niti biti predmetom tužbe.

PARAGRAFA (παραγραφή), pismeno pobijanje tužbe, atičkim pravom dopuštena mogućnost da optuženi podnese pismenu protutužbu kojom dokazuje da za parnicu nema pravne osnove, čime se zapravo pred sudom uvodi još jedan proces paralelan glavnome.

PARICIDIJ (parricidium), ubojstvo oca, posebno ubojstvo *patris familiae*, od najstarijih vremena prema rimskom pravu jedan od najtežih zločina koji se obavezno kažnjavao smrtnom kaznom.

PATER FAMILIAS, otac porodice, stariješina rimske porodice, morao je biti muškarac, rimski građanin i osoba *sui iuris*; njegova su vlast i ovlaštenja (*patria potestas*) bili golemi i doživotni. Kad on umre, svi njegovi sinovi i unuci kojima je otac već umro postaju novi *patres familias*.

PATRIA POTESTAS, očinska vlast, sva prava i ovlaštenja koja *pater familias* u Rimu ima nad osobama i imovinom koja pripada njegovoj porodici. P.p. nad osobama stjecala se njihovim rođenjem u zakonitom braku, *adopcijom* ili *adrogacijom*, a žene su pod p.p. potpadale i ulaskom u manusbrak (v. *matrimonij*). Ta vlast nad osobama bila je neograničena i obuhvaćala je i pravo kažnjavanja podređene osobe smrću (*ius vitae necisque*). Jednako je tako neograničena bila i vlast nad imovinom, no obje su vlasti kasnije, posebno u carsko vrijeme, bile limitirane. P.p. prestaje ili smrću oca ili njegovom *capitis deminutio*, a za pojedinu podređenu osobu i njezinom *emancipacijom*. Adekvatan grčki termin je *kirija*.

PEKULIJ (*peculium*), doslovno: malo stado; osobna imovina (zacijelo u najranije doba u stoci) kojom ne raspolaže *pater familias*, jer ju je prepustio sinu ili robu na samostalno korištenje. Na taj se način sin mogao ekonomski osamostaliti i prije nego što se oslobodio očinske vlasti (*patria potestas*), pod koju je p. formalno i dalje pripadao.

PERDUELIJ (*perduellio*), veleizdaja, djelo protiv države, uz *paricidij* prema rimskom pravu najteži *krimen* koji se od najstarijih vremena kažnjavao smrću.

PIGNUS (*pignus*), zalog, jamstvo za isplatu duga kojim dužnik predaje vjerovniku neku stvar u posjed, ali ne u vlasništvo, kao kod *fiducije*; različit je i od *hipoteke* kod koje stvar ostaje kod dužnika.

PLAGIJ (*plagium*), hvatanje u zamku, zločin hvatanja slobodnih ljudi i njihova porobljavanja, koji se strogo kažnjavao.

PLEBISCIT (*plebiscitum*), odluka plebejske skupštine, koja je u početku imala zakonsku vrijednost samo za plebejce, a kasnije (prema predaji već od 5.st.pr.n.e., a sigurno od 287.pr.n.e.) i za sve rimske građane.

POSESIJA (*possessio*), posjedovanje, u rimskom pravu ostvarivalo se nad nekom stvari i bilo pod zakonskom zaštitom samo ako je vlasnik fizički doista posjedovao tu stvar i ujedno imao namjeru da je zadrži u svojem posjedu.

PRESUMPCIJA (*praesumptio*), naslućivanje, kao rimski pravni termin oznaka za pretpostavku o postojanju neke činjenice ili odnosa bez izvođenja stvarnih dokaza. Neke su se p. smjele u postupku obarati protudokazima, a kod drugih je to bilo zabranjeno.

PRITANIJA (*πρυτανεία*), sudski trošak, svota koju bi prije početka procesa položile na sudu u Ateni obje stranke i koju bi gubila stranka koja je izgubila proces.

PROBACIJA (*probatio*), dokazivanje, iznošenje dokaza u rimskom civilnom postupku; dokaze je iznosio tužitelj, a njihovu valjanost procjenjivao je sudac po svojem slobodnom uvjerenju. U carsko doba uvode se ograničenja u dokazni postupak.

PROBOLA (*προβολή*), navala; javna optužba, optužnica koja se u Ateni podizala zbog nekog državnog prekršaja nakon odluke narodne skupštine.

PROMULGACIJA (*promulgatio*), javno objavljivanje, obznanjivanje teksta prijedloga zakona; svoj prijedlog zakona morao je u Rimu magistrat objaviti najmanje 24 dana prije zasjedanja skupštine koja je o prijedlogu odlučivala.

PROSKLEZA (*πρόσκλησις*), poziv, posebno poziv na sud, službeni početak parnice u Ateni uručivanjem pred svjedocima poziva stranci da se nakon određenog roka (obično nakon pet dana) pojavi pred nadležnim magistratom.

PROSKRIPCIJA (*proscriptio*), pismeno oglašavanje, upisivanje nečijeg imena u popis onih koji se nalaze izvan zakona, što je u Rimu značilo da je takvu osobu

svatko mogao nekažnjeno ubiti; dapače, za to je dobivao nagradu, dok je imovinu proskribiranog plijenila država. **P. bonorum** je popisivanje dužnikove imovine.

PROVOKACIJA (provocatio), priziv, punim nazivom **p. ad populum**, prizivanje na narodnu skupštinu, žalba koja se u rimskom krivičnom postupku mogla podnijeti narodnoj skupštini protiv odluke magistrata. Od Augustova vremena nadalje o p. je odlučivao car.

PSEFIZMA (ψήφισμα), zaključak, odluka narodne skupštine u grčkim polisima koja je vrijedila za pojedince i pojedinačne slučajeve, za razliku od zakona (*nomos*) s općom važnošću.

PSEUDOMARTIRIJA (ψευδομαρτυρία), lažno svjedočanstvo, zbog kojeg je u grčkom pravnom sistemu oštećena stranka mogla pokrenuti na sudu protiv lažnog svjedoka posebnu parnicu i koje je jedino omogućavalo obnovu procesa.

Q

QUAESTIONES PERPETUAE, doslovno: trajna ispitivanja; stalni porotni sudovi u Rimu, specijalizirani za pojedina krivična djela, sastojali su se od trideset ili više porotnika izabраних među senatorima ili vitezovima. Djelovali su od polovice 2.st.pr.n.e. do razdoblja carstva.

R

RESTITUTIO IN INTEGRUM, vraćanje u prijašnje stanje, postupak kojim je pretor mogao poništiti učinak nekog pravnog posla koji bi nekom od sudionika u njemu nanosio štetu, bilo zato što je bio odsutan, bilo zbog njegova neiskustva, bilo zbog toga što je bio prevaren ili ustrašen.

S

SAKRILEGIJ (sacrilegium), svetogrđe, krađa posvećenih stvari ili onih koje su bile namijenjene kultu, prema rimskom pravu jedan od najtežih *krimen*a koji se kažnjavao smrću. U carsko doba s. se

smatralo nepoštivanje carskih odluka i naredenja.

SENATUSCONSULTUM, mišljenje Senata, koje je ovo tijelo davalo na zahtjev nekog visokog magistrata o nekom pitanju i koje se donosilo na osnovi glasanja nakon rasprave. Premda nije u početku imalo zakonsku snagu niti je pravno obavezivalo magistrata, on je redovito s. uvrštavao u svoj *edikt* ili ga je davao skupštini na usvajanje, čime je dobivalo službeni karakter. U doba carstva s. imaju snagu zakona, jer je Senat faktički zamijenio narodne skupštine. Pojedinačna *senatusconsulta* dobivaju svoje ime prema svojem predlažaču (npr. *s. Claudianum*), a *s. ultimum* bila je — u trenutku najveće državne opasnosti — preporuka Senata konzulima na osnovi koje su oni proglašavali izvanredno stanje i preuzimali neograničenu vlast u Rimu, ali s vremenskim ograničenjem.

SENTENCIJA (sententia), mišljenje, odluka, presuda koju je prema rimskom pravu donosio sudac na kraju postupka, a iznosio ju je usmeno i bez obrazloženja.

SERVITUT (servitus), ropstvo, služba; kao termin rimskog prava označava pravo služnosti, tj. pravo korištenja tuđom stvari. S. je u rimskoj pravnoj teoriji bio detaljno obrađen i imao je više različitih oblika.

SINTEKA (συνθήκη), pogodba, ugovor, u grčkom pravu osnovni obaveznopravni civilni odnos koji je svoju valjanost stjecao ako je bio dobrovoljno, usmeno ili pismeno, sklopljen između stranakasudionika.

STATUS (status), stanje, položaj, posebno: pravni položaj pojedinca, unutar kojeg se razlikuju *s.libertatis* (da li je čovjek slobodan ili je rob), *s.civitatis* (da li je punopravni građanin ili je stranacperegrin), te *s.familiae* (da li je *paterfamilias* ili je njemu podređen). Kaznom za određene *delikte* mogao se izmijeniti s. pojedinca nagore, a drugim postupcima (*manumistijom*, davanjem građanskog prava itd.) dakako i nabolje.

STIPULACIJA (stipulatio), zadana vjera, u rimskom pravu ugovor sklopljen usmeno po izuzetno strogim formalnim pravilima, dakle vrsta *kontrakta*. Budući da je njegova stalna formulacija bila veoma apstraktna, upotrebljavao se u mnogim prilikama (npr. kod zaruka, obećanja miraza, ugovaranja duga, zajma itd.), a relativno rano pridodavao mu se i pismeni dokument, u početku samo kao dokaz, a kasnije i kao zamjena za s.

SUI IURIS, doslovno: (osoba) vlastita prava, u Rimu osoba koja je slobodna i nije podređena vlasti oca porodice (v. *pater familias*). U najstarije vrijeme samo je *pater familias* bio *sui iuris*, a svi ostali, njemu podređeni smatrali su se osobama *alieni iuris*, dakle takvima koje potpadaju pod tuđe pravo.

SUKCESIJA (successio), zamjena, dolazak na nečije mjesto, u rimskom pravu zauzimanje pravnog položaja neke druge osobe; u starije doba pravno je bila moguća samo univerzalna s., tj. nasljeđivanje svih prava umrloga, a od Justinijanova vremena i s. *in singulas res*, tj. preuzimanje samo pojedinih prava pretahodnika.

T

TALION (talio), jednako vraćanje, institut najstarijeg rimskog prava, potvrđen u Zakoniku dvanaest ploča, prema kojem je onaj tko je bio oštećen smio izvršiocu *delikta* uzvratiti potpuno istom mjerom (dakle: oko za oko, zub za zub). T. rano nestaje iz upotrebe.

TESTAMENT (διαθήκη, testamentum), oporuka, koju je — prema rimskom pravu — mogao sastaviti slobodni rimski građanin *sui iuris*. T. je morao imenovati nasljednika, a mogao je sadržavati i druge odredbe oporučitelja. U najstarije se doba t. sastavljao pred narodnom skupštinom (koja se upravo zbog toga sastajala dvaput godišnje), a kasnije u pismenom obliku pred svjedocima, po slobodnoj volji i uz vlastiti potpis oporučitelja. Sličnu funkciju i oblik imala je i *dijateka* u Grčkoj.

TRADICIJA (traditio), predavanje, predaja, u rimskom pravu neformalan način stjecanja vlasništva tako da vlasnik predaje neku stvar novom vlasniku.

TUTELA (tutela), obrana, zaštita, nadzor s određenim pravima i ovlaštenjima koji je provodio, prema rimskom pravu, tutor nad maloljetnim osobama (t. *impuberum*) ili nad ženama koje nisu pod očinskom vlašću (t. *mulierum*), dakle zaštićena osoba koje ne mogu same sebe pravno zastupati. Tutor je bio pred zakonom odgovoran za obavljanje t. Kasnije se t. sve više izjednačavala sa skrbništvom (v. *kurator*).

U

UZUKAPIJA (usucapio), stjecanje vlasništva upotrebom, kao rimski pravni termin: dosjelost, tj. stjecanje vlasništva tuđe stvari njezinim neprekidnim posjedovanjem u zakonski određenom vremenu (godinu dana za pokretne stvari, a dvije za nepokretne, do Justinijanove reforme, kad se rokovi produžuju).

UZUS (usus), upotreba, korištenje, u Rimu pravo upotrebe tuđe stvari, ali bez prava na dobivanje koristi od nje (za razliku od *ususfructus*, koji obuhvaća i to pravo). U porodičnom pravu neformalni način stvaranja manusbraka (v. *matrimonij*), za razliku od formalnih *koempcije* i *konsareacije*, tako da žena živi s mužem u neprekinutoj zajednici godinu dana. Ako bi u toku te godine tri noći za redom provela izvan muževe kuće, žena je ostajala pod vlašću svojega oca.

V

VENIJA (venia), dopuštenje, milost, pomilovanje, koje je, kao oprost od kazne, u Rimu mogao izreći Senat, a od carskog doba nadalje sam car.

VIS (vis), sila, nasilje, prinuda, prema rimskom pravu fizička prisila ili prisila zastrašivanjem; ako je pod prisilom izvršen neki pravni posao, on se može ili poništiti ili utužiti.